

TRADUCEREA ȘI DIHOTOMIA 'FIDELITATE' VS. 'TRĂDARE'

Bianca-Oana HAN

*Traducerea este cea care transformă totul
pentru a nu schimba nimic.
Gunter Grass¹*

Abstract

One of the most disputed issues related to the problem of translation is, no doubt, that of the dichotomy between 'fidelity' vs. 'treason' in the complex process of rendering a certain source text into a target text. The present paper presents both sides of the problem in discussion and also tries to offer a balance between them.

Keywords: translation, dichotomy, 'fidelity', 'treason', interlingual transfer, intercultural transfer

Un aspect deja foarte mult discutat și disputat atunci când vine vorba de problematica traducerii de literatură este acela al fidelității vs. trădării. Astfel, în literatura de specialitate se vehiculează termeni ca 'urâtele fidele' sau 'frumoasele infidele' în încercarea de a arăta că ar exista numai două căi prin care un text ar putea fi tradus dintr-o limbă în alta: fie ținând foarte aproape de textul sursă (Source Text), cu mare atenție la păstrarea sensului și cu mai puțin accent pe forma pe care o va lua textul în limba țintă (Target Language), care ar putea avea de suferit uneori prin faptul că ar părea oarecum abrupt, sau neșlefuit dar corect, sau încercând să se păstreze sensul pe cât de mult posibil, dar cu o atenție sporită pentru formă.

Despre deja celebra dihotomie fidelitate vs. trădare aflăm că ar putea fi considerată drept "cea mai veche problemă, iscată odată cu transferul interlingval și de atunci o permanență a lecturii de specialitate este opțiunea traducătorului pentru una dintre cele două extreme, numite când spirit și literă, când cuvinte și sensuri, așadar, pentru o tălmăcire fidelă ("receptivă") sau una liberă ("adaptativă"). Răspunsurile constituie un șir de "principii dihotomice înfățișate antitetice de Th. Savoy într-o de altfel modestă lucrare (*The Art of Translation*, 1957) (n.n), mult citată tocmai pentru acest aspect. Pe când la B. Croce și R. Pannwitz, pe de-o parte, G. Gentile și V. Wilanovitz-Moellendorf pe de alta, tonul este categoric, el devine mai conciliant la E. Staiger, pentru ca F. Flora, W. Schadewaldt și alții să recunoască în celebra antiteză două fețe ale aceleiași medalii (punct de vedere numit, cel mai frecvent, funcțional sau realist)." ²

Este clar cum nume mai mult sau mai puțin sonore în literatura de specialitate au emis diverse păreri cu privire la poziția traducerii între opera și autorul ei, pe de-o parte și cititori, pe de altă parte. Pentru a demonstra importanța de care s-a bucurat această (de-a dreptul) obsesie a dihotomiei despre care vorbim, am putea pune față în față opiniile care s-au dezvoltat pe marginea discuției. Așa cum vom observa, cele mai multe încearcă să păstreze, totuși, calea de mijloc, cu toate că se recunoaște a fi vorba despre o dualitate.

“Hărțuită între formă și fond, literă și spirit, fidelitatea s-a transformat de nenumărate ori într-un câmp de bătălie; toți traducătorii, în toate epocile, și-au proclamat profesiunea de credință vizavi de fidelitate, fără însă a o înțelege întotdeauna în același fel: pentru că ei înșiși, conștient sau nu, cu sau fără voie, sunt dinainte ‘înscriși’, ‘inserați’, ca să zicem așa, într-un alt ‘cotext’ sau ‘transtext’, după cum spun terminologiile, altfel spus într-o altă cultură, într-o altă istorie și poartă cu sine un întreg bagaj de idei primite, inclusiv de factură ideologică, despre natura și implicațiile actului traductiv.”³

Găsim aici destule motive să înțelegem de ce contradicția de care am ales să ne ocupăm poate fi considerată o adevărată dilemă, o ‘harță’. Mai mult, se pare că nu s-a putut cădea întru totul de acord nici în ce privește terminologia problemei. Ori, mai degrabă, terminologia poartă amprenta contextului cultural-istoric în sânul căreia se fixează.

Indiferent cu ce terminologie am opera, considerăm că problema fidelității merită o încercare de clarificare printr-o, de ce nu, încercare de clasificare a tipurilor de traducere, din perspectiva dihotomiei pe care o dezbatem aici.

În studiul⁴ ei, Rodica Dimitriu ne mai subliniază încă o dată că problema fidelității în traducere este una foarte veche, datând de peste 2000 de ani. Se pare că deja în anul 395 sfântul Ieronim, recunoscut drept patronul traducătorilor, ar fi trasat alternativele posibile în traducere: cuvânt cu cuvânt în cazul pieselor de teatru, dar sens pentru sens în celelalte cazuri. Mai mult, ni se amintește cum Cicero și Quintilian pledau în favoarea traducerilor libere, pe când prima traducere a Bibliei a fost făcută ‘după literă’.

Autoarea ne prezintă problema în paralel, pe două grupuri de aceeași factură: pe de-o parte traduceri *literale/ semantice/ SL i.e. source language - limba sursă/ SC i.e. source culture-cultura sursă/ traduceri orientate către autor* și pe de altă parte *traduceri comunicative/ cognitive/ TL i.e. target language – limba țintă/ TC i.e. target culture – cultura țintă*.

Dimitriu îl citează, la rândul ei pe Andrew Chesterman⁵ care explică faptul că termenul *literal* nu este privat de ambiguitate, atâta timp cât unii îl percep drept traducere ‘cuvânt cu cuvânt’ sau traducere ‘negramaticală’ pe când alții îl înțeleg drept traducere ‘gramaticală închisă’ (oricât de artificial ar suna). Ni se oferă aici un exemplu, cel al traducerii literale a unei opere literare: traducerea făcută de V. Nabokov în engleză a operei *Eugene Onegin* de Pușkin. Traducătorul, citat de autoarea studiului, mărturisește că, în spiritul idealului spre literalitate, a sacrificat totul – eleganță, eufonie, claritate, bun gust, chiar și gramatica- în favoarea unei expresii căutate, care valorează mai mult decât adevărul.

Pe de altă parte, traducătorii pot alege să traducă literal din motive etice, fie pentru a rămâne ‘invizibili’, arătându-și astfel devotamentul față de original (vezi modelul Nabokov) sau, dimpotrivă, pentru a-și șoca cititorii, reamintindu-le în permanență că ceea ce li se așterne în fața ochilor aparține unei limbi și implicit culturi diferite de a lor. Autoarea merge mai departe în explicația ei, și subliniază cum, în unele cazuri, o astfel de atitudine literală ar putea avea la bază o lipsă de încredere în capacitățile estetice ale limbii țintă.

Printre cei care susțin fidelitatea către sursă se numără Ortega y Gasset, prin lucrarea *Mizeriile și splendoarea traducerii*, 1937, sau Walter Benjamin cu *Sarcina traducătorului*, 1923, Michel Foucault și Jaques Derrida cu *Turnul Babel*, 1985.

Din aceeași pleiadă de partizani ai 'literii' face parte și Peter Newmark⁶, cel care susține *traducerile semantice*, traduceri care respectă forma, savoarea și tonul originalului pentru a păstra mai bine stilul autorului. Mai mult, se emite ipoteza conform căreia acest tip de traduceri ar rezista mai mult decât cele comunicative, întrucât traducătorul urmărește să păstreze și nu să creeze.

Pe de altă parte, dacă ne referim la *traduceri comunicative/ cognitive/ TL i.e. target language – limba țintă/ TC i.e. target culture – cultura țintă*, acestea sunt percepute a funcționa sub forma unei convenții cu cititorul. Eugene Nida⁷ menționează așa numita 'echivalență funcțională' care ține de o 'echivalență dinamică', conform căreia receptorii unui mesaj formulat în limba țintă răspund la acesta în aceeași manieră ca și receptorii limbii sursă. Se admite faptul că un astfel de răspuns nu poate fi identic, din moment ce contextul cultural-istoric este foarte diferit în cele două cazuri, dar, se consideră necesar ca echivalența să fie atinsă la un nivel cât mai înalt, pentru ca traducerea să își fi atins scopul.

Există și opinia conform căreia cu cât sunt mai diferite cele două limbi și culturile de care aparțin, cu atât sunt mai bune condițiile de înfăptuire a unei traduceri dinamice (comunicative). Newmark⁸ consideră că acest tip de traduceri apar mai simple și mai clare cititorului, căci se bucură de creativitate la nivelul lingvistic, de unde și posibilitatea de a fi superioare originalului. (Ne păstrăm dreptul de a ne arăta rezervați îndeosebi referitor la o eventuală superioritate a traducerii asupra originalului sursă, căci considerăm că nu acesta este, totuși, rolul unei traduceri)⁹. Un comentariu interesant ni se pare cel al lui G. Mounin¹⁰, care, folosind metafora 'opaque panels' (panouri opace), crede că astfel de traduceri îl ajută pe cititor să se simtă ca acasă, printr-un proces de 'naturalizare'.

Într-un articol cu titlu semnificativ, *Frumoasele infidele*, B. Croce¹¹ încearcă să rezolve dilema cu care ne confruntăm: "orice traducere, de fapt, sau diminuează și strică sau creează o nouă expresie, punând-o pe prima din nou în creuzet și amestecând-o cu impresiile personale ale celui ce se numește traducător. În primul caz expresia rămâne totdeauna aceeași, cea a originalului, cealaltă fiind mai mult sau mai puțin deficientă, adică nefiind propriu-zis expresie; în celălalt caz, expresiile vor fi două, dar cu două conținuturi deosebite: urâte credincioase sau frumoase infidele."

Ar rămâne să stabilim care dintre cele două expresii cu conținuturi deosebite ar fi capabilă să deservească mai bine literatura unei nații, care ar reuși să o introducă în circuitul valorilor universale drept tot o valoare. Credem că oricare dintre expresii s-ar bucura de adepți în rândul cititorilor, fie ei mai mult sau mai puțin cunoscători ai textului de plecare. Important ar fi ca o traducere, 'fidelă sau trădătoare', să rămână la pragul de naturalizare a limbii, să mențină firescul în exprimare.

Cu referire la acest aspect, dacă e să punem în balanță cât e fidelitate și cât e libertate în traducere, Christine Le Boeuf¹² este de părere că: „se întâmplă uneori ca fidelitatea să oblige la independență. A spune același lucru nu înseamnă totdeauna să spui

la fel.” Nici nu este posibil, căci limbile sunt sisteme diferite în care se manifestă universuri diferite, în contexte, evident, diferite. Mai mult, în momentul în care se operează o traducere a unei opere literare, se fixează un moment în timp, la care traducerea aceea devine viabilă. Dar, contextul suferă transformări, iar traducerea noastră poate fi așezată sub semnul dacă nu al ‘trădării’, cel puțin al infidelității. De aici, pătrundem într-un alt plan generat de problema valabilității unei traduceri, căci metaforic vorbind, ne vom pune mereu problema dacă o traducere făcută azi rezistă până mâine din moment ce limba, considerată a fi un organism viu este într-un continuu și dinamic proces de schimbare, de evoluție.

Dacă ar fi să-i dăm crezare lui J Dryden¹³ “nu se poate traduce exact și bine în același timp.” Această premisă nu poate fi decât descurajantă, iar traducătorul se poate simți în fața unui eșec încă de la bun început. Pe drept cuvânt, poziția aceasta ancilară, cea a traducătorului perceput drept “slugă la doi stăpâni”, pe care, iată, nu-i poate sluji la fel de bine, nu poate fi una prea comodă. Cu toate acestea, este imperativ necesar ca opera să fie tradusă pentru a se bucura de universalitate și, nu în ultimul rând, pentru ca cititorul care aparține unui alt context cultural lingvistic să poată beneficia de aceasta.

Aceasta pare să fie dilema dintotdeauna a traducătorilor, cu atât mai mult cu cât nu există o versiune standard a traducerii unui text. „În absența unui etalon care să certifice în absolut calitatea unei traduceri, marea luptă a echivalării de sensuri se va relua neconținut, în numele unui ideal de perfecțiune, desigur, dar și al nevoii de a adânci cunoașterea limbii celuilalt și, pe de altă parte, de a extinde orizontul propriei limbi și de a-i activa toate resursele.”¹⁴

O altă abordare interesantă a acestei probleme o are Irina Mavrodin¹⁵ care pune problema în felul următor: există două modalități de a aduce textul spre cititor: a face propriu-zis o ‘adaptare’, percepută drept forma radicală de aducere a textului tradus spre cititor, pe de-o parte și un fel de ‘modulare, îmblânzire a textului în direcția unei familiarități’ care ar avea rolul de a menaja cititorul în contactul lui cu textul nou, contact care nu trebuie să fie șocant, iar cititorul să regăsească în textul tradus câteva repere care să-i fie familiare.

„Mentalul lui nu trebuie să se simtă (peste măsură de) depeizat când parcurge un text care-l introduce într-un spațiu cultural diferit de al său, uneori foarte diferit. Pentru a-i oferi acest confort al unei familiarități cu noul spațiu cultural, traducătorul recurge, mai mult sau mai puțin conștient, la anumite strategii care vizează, toate, apropierea dintre cele două spații, cititorul rămânând teoretic imobil, în mișcare fiind doar noul spațiu cultural adus către el.”¹⁶

Pe de altă parte, mai există, așa cum am mai adus în discuție, cealaltă față a medaliei, prin care se înțelege orientarea către textul țintă, adică orientarea cititorului către textul tradus, concepția, așadar, opusă, care „nu numai că nu urmărește să ofere cititorului confortul unei familiarități cu spațiul cultural din care vine textul tradus, ci, dimpotrivă, ea vrea să mențină o depeizare, o diferență, o straniețate chiar. Și asta tocmai pentru a feri

textul tradus de orice conotație care ar trimite la spațiul cultural de origine, al cărui bruiaj oricum se produce, prin însăși limba -cu structura ei specifică- în care textul e tradus.”

Țindem să credem că poziția cea mai fericită ar fi cea de mijloc, care ’să respecte’ atât textul sursă cât și cel țintă, poziție susținută și de John Dryden¹⁷ și Alexander Tytler¹⁸. Ultimele tendințe în ce privește studiile legate de traducere, par a încerca să păstreze un echilibru între traducerea orientată spre limba și cultura țintă, fără însă a pierde din vedere limba și cultura sursă.

Oricare dintre operațiuni presupune o bună cunoaștere din partea traducătorului a celor două arii cultural contextuale între care se desfășoară în cele din urmă actul traductiv, căci traducătorul este cel care poate și trebuie să fie capabil să mențină un echilibru între toți factorii implicați în această complexă ecuație, generatoare de atâtea controverse. De la acest punct, putem înțelege de ce controversele despre care vorbeam sunt interdependente, iar încercarea de lămurire a uneia atrage după sine dezvelirea alteia.

De aceea, se poate considera că aceste contradicții implicate de fenomenul traducerii sunt deschise spre dezbatere mai mult din perspectivă teoretică, din moment ce practica traductivă propriu zisă, dimensiunile practice ale fenomenului pot aduce la lumină situații diverse, care uneori par a sfida teoria. (O altă discuție interesantă are la bază chiar balanța care se vrea între traducerea văzută drept teorie vs. practică, discuție care, însă, nu face subiectul nostru acum).

Bibliografie

- Baconsky, R., Gouadec, D., Lascu, Ghe. *Teritorii actuale ale traducerii*, Editura Echinoc, Cluj Napoca, 2002
- Baker, M. *In other words*, London and NY: Routledge Publishing House, 2002
- Bell, R., *Teoria și practica traducerii*, Editura Polirom, Iași, 2002
- Cartianu, A., *Din unghiul traducătorului*, din Secolul XX nr 1,2,3/1980
- Croitoru, E. (coordonator), *English through translations, Interpretation and translation oriented text analysis*, Editura Fundației Universitare „Dunărea de Jos”, Galați, 2004
- Dumitru, R., *Translation theories and practice*, Editura Institutului European, Iași, 2002
- Eco, U., *La ricerca della lingua perfetta, În căutarea limbii perfecte*, traducere din limba italiană de Dragoș Cojocaru, Editura Polirom Iași, 2002
- Eco, U. *Dire quasi la stessa cosa, A spune cam același lucru, Experiențe de traducere*, traducere din limba italiană de Laszlo Alexandru, Editura Polirom, Iași, 2008
- Enescu, R. *Traducerea – mijloc de cunoaștere* din Familia nr.8, 1979
- Fejes, D. *Fiecare traducere e o provocare*, in România Literară, 16/2006
- Levițchi, L., *Manualul traducătorului de limba engleză*, Editura Teora, București, 2001
- Le Boeuf, C. *Bucuria de a interpreta* din Secolul 20, revistă de sinteză editată de Uniunea Scriitorilor din România, nr. 337-338-339

Mavrodin, I. *Despre traducere, literal și în toate sensurile*, Editura Scrisul Românesc, Fundația Editura Craiova, 2006
Munteanu, R., *Permanenta îmbogățire a cunoașterii* din Contemporanul nr 39, (1976), 1984
Novăceanu, D. *Frumoasele infidele* din România Literară XIII, nr. 23, 1980
Novăceanu, D., *Condiția și virtuțile traducerilor*, România Literară XIII nr 24, 1980
Vazaca M. *Prețul dorinței de a traduce*, în România Literară, nr. 8/2008
Resurse Internet
<http://www.atr.org.ro/blog/index.php/citate-si-cugetari-despre-traduceri-si-traducatori/>

NOTE

- ¹ <http://www.atr.org.ro/blog/index.php/citate-si-cugetari-despre-traduceri-si-traducatori/>
- ² După Ioan Kohn, în *Limbaaj, literatură, traducere*, din Familia 16, nr. 4/1980, p. 4
- ³ Magda Jeanrenaud, *Universaliile traducerii*, Studii de traductologie, Ed. Polirom, 2006, p. 13
- ⁴ Traducere proprie din *Theories and practices of translation*, Colecția Cursus, Institutul European Iași, 2002, pp. 21-24
- ⁵ *Memes of translation*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, 1997 citat în R. Dimitriu, op. Cit., p. 21
- ⁶ *Approaches to translation*, Oxford: Pergamon Press, 1981, citat în R. Dimitriu, op. Cit., p. 22
- ⁷ Eugene Nida și Charles Taber, *The theory and practice of translation*, Leiden: E.J.Brill, 1969, citat în R. Dimitriu, op. Cit., p. 23
- ⁸ Loc.cit.
- ⁹ n.n.
- ¹⁰ Georges Mounin, *Les belles infideles*, Paris: ed. Des Cahiers du Sud, 1955, citat în R. Dimitriu, op. Cit., p. 23
- ¹¹ Citat de Darie Novăceanu în România Literară XIII nr.23/1980, p.4
- ¹² În *Bucuria de a interpreta* din Secolul 20, revistă de sinteză editată de Uniunea Scriitorilor din România, nr. 337-338-339, pp. 255, 256
- ¹³ Citat de Eugene Nida, cf. *Traducerea – pro și contra* din Orizont Literar 31 nr. 25/1980, pg. 8
- ¹⁴ Marina Vazaca, în *Prețul Dorinței de a Traduce*, în România Literară, nr. 8/2008, pg. 3
- ¹⁵ *Despre traducere literal și în toate sensurile*, Ed. Scrisul Românesc, Fundația Editura Craiova, 2006, p.26
- ¹⁶ idem
- ¹⁷ În prefața la traducerea *Epistolelor* lui Ovidiu, 1680, citat în R. Dimitriu, op. Cit., p. 24
- ¹⁸ În *Eseuri despre Principiile traducerii*, 1792, citat în R. Dimitriu, op. Cit., p. 24